

Fašanek na Horňácku

Mgr. Jana Leš'anská

Mgr. Magdalena Petříková

Strážnice 2006

Soubor obyčejů, odehrávajících se v období trvajícím od svátku Tří králů do Popeleční středy je celé nebo jeho závěrečná třídenní část označováno jako masopust neboli fašanek (z německého slova *der Fasching* = masopust). Historicky masopust pravděpodobně souvisí se starověkými slavnostmi, jako byly luperkálie či bakchanálie, o čemž svědčí i zakončení formou pochování basy, masopusta či bakusa. Toto období hodokvasu je řazeno k výročním obyčejům označujícím začátek každoročního hospodářského cyklu. Probíhá sice ještě v zimním období, ale jeho obsah již naznačuje přechod k jarním obyčejům. Proto je naplněn obřady spjatými s blížícím se probuzením přírody a s polními pracemi. Před jejich započatím tak býval posledním obdobím pro konání zábav, radovánek; doba byla zasvěcena svatbám, zabíječkám či bálům. Na Hornácku prý období fašanku bývalo považováno za vůbec nejlepší z celého roku k uzavírání sňatků.

Jádrem a také jednou z nejmarkantnějších částí celého masopustního období byla masopustní (fašanková) obchůzka mládenců, mladých ženatých mužů, muzikantů či maškar po domech, kde hráli, zpívali a tancovali. Během dlouhé historie se v obchůzkách spojily dvě základní linie: linie magická nebo také zabezpečující a linie oslavná, vztahující se ke konci zimy a nadcházejícímu jaru. Obchůzky mohou být ale pouzovány také jako soubor mnoha prostředků vyjadřovacích. Protože se jedná o přímý kontakt mezi účastníky obchůzky a přijímateli (navštívenými rodinami, diváky, náhodnými svědky apod.) je pravděpodobně tím nejvíce zastoupeným prostředkem slovo - od podoby ustáleného verše, volné improvizace (např. oslovování hospodáře při vstupu do domu, při vybírání peněz, společenská kritika, parodie ...) až k proslovu při pochovávání basy. Instrumentální hudba, píseň či vydávání jakýchkoliv zvuků jako bouchání nebo křik patří také na čelní místa vyjadřující bujarou náladu či jako přežívající zbytky ochrany před negativními prvky v hospodářství. Neméně se při obchůzce projevuje prvek taneční ve formě jakéhokoliv tanečního projevu (poskoky, skoky, taneční kroky, sólové i párové tance). Chlapci např. museli vyskakovat, aby prý vysoko rostlo konopě (přežitek plodnostních obřadů). Při pochovávání se jako silný dramatický prvek zesilující smutek a truchlení pozůstalých hojně objevuje pláč.

Na Hornácku chodívali muži „po fašanku“ v pondělí a úterý, na Nové Lhotě se říkalo, že chodí „hejnom“. Vynechání některého domu při obchůzce znamenalo porušení tradičních zásad sousedského soužití i společenské prestiže. Průvod vedli stárci, kteří zavadávali hospodáři. Ti také před obchůzkou rozdělávali vesnici na dvě poloviny tak, aby je skupiny fašankářů stihly obejít. Dnešní oslabování tradice se zde projevuje například v tom, že je v masopustu i jiných obyčejích na Hornácku role stárka úplně odsunuta, a tak dochází jen k návštěvám konkrétních domů známých, přátel z folklorního souboru, představitelů obce, sponzorů či celých institucí.

Obdarování za návštěvu bývali vejci, slaninou, klobásami či slivovicí, z nichž si pak chasa uspořádala hostinu. Tradičním obřadním pečivem jsou na Hornácku koblíhy; na Nové Lhotě také „gulky pre krty“ (pečivo stejného charakteru ale menší než koblíhy). Ty hospodář odnášel na konci masopustu do polí, aby neryl krtek, kterého lidé odháněli od svých obydlí jako předzvěst smrti. Obdarování má v tomto obyčeji ale až druhořadou funkci; s oslabením původní obsahové složky (magicky zajistit nový hospodářský rok) se však dostalo do čela. Se změnou obsahu se tak mění i funkce a z důležitého obřadu se stává zábava. Novodobým jevem je také účast dětí na masopustu, který býval jen záležitostí dospělých.

Nezbytnou součástí celého masopustu byly fašankové tance. Na Hornácku to byly hlavně novolhotské „konopice“, na Suchově nazývané „konope“, kdy se na píseň *Sejem, sejem konopice* tančí v neuzavřeném, později v uzavřeném kruhu s postupným přibýváním

tanečníků. Masopust se tak také tancem staral o zajištění úspěšnosti práce a úrody, protože celý tanec se vztahuje k růstu konopí. Na Nové Lhotě se vedle konopic tančil také „verbunk“ (píseň *Já sem z města majstrov syn*) a „ztratený“ (píseň *Kdo má ženu, nech drží*). Těmito tanci končilo o masopustním úterý fašankové veselí. Závěrem zahrála muzika polku a marš a dala tak pokyn z rozchodu. V ostatních obcích se při obřadních příležitostech tančily tance jako žabská, káčer apod..

Prostý člověk znal přírodní jevy, ale neuměl jim zabránit, a proto se často obracel mimo reálný svět, kde nalézal cestu k jejich ovlivnění. Oblékal na sebe masku, která jej jakoby přibližovala silám, které potřeboval. Na Hornácku se nedochovaly zprávy o podobně bohaté tradici maškarních obchůzek jako na Uherskohradištsku či Uherskobrodsku, ale přesto se některé masky objevovaly i v tomto prostředí. Hlavní postavou na Nové Lhotě bývali medvěd - mladík obalený pytlou, družice - muž převlečený za svatební družku nebo cikánka s rancem na zádech, v němž byla loutka děcka. Od 50. let masky změnil svůj charakter - hajný, kominík ... K nejčastějším patřilo převlékání mužů za ženy (zpravidla za ženy těhotné nebo s dětmi), které bylo součástí mnoha svatebních a masopustních obyčejů a původně také s plodnostním významem.

V Hrubé Vrbce a Kuželově obcházeli po vesnici v době fašanku „sáči“ („komináři“), kteří prohlíželi komíny, za což dostávali pohoštění a vajíčka či peníze. Oblíbeným doprovodem masek bylo „páté kolo u vozu“. V kole, které bylo taženo za vozem, na němž seděly maškary, byly připevněny figuríny ženy a muže („panáčka a paničky“). Figuríny stály proti sobě a otáčely se zároveň s kolem, takže každou chvíli byla jedna výše než druhá. V masopustním průvodě na Nové Lhotě bylo páté kolo za vozem nazýváno „fašankový kolotoč“.

Konec fašanku je ve Velké nad Veličkou v úterý večer symbolicky zakončován pochováním basy, symbolu veselých zábav a muzik. Samotný parodující pohřební obřad bývá plný žertovných pomluv, které upozorňují na chování basy v čase zábav, ale i na nedostatky či špatné vlastnosti místních lidí. Veřejně tak posuzuje domácí obyvatele obce a jejich domácností, známé osobností a jejich chování apod. Zcela do pozadí byl však zatlačen fakt, že tato hodnocení bývala vyjádřením práva a povinnosti všech usedlých obyvatel uplatňovat kontrolu vůči všem spoluobyvatelům. Vyvolání a soudy měly urovnávat vztahy mezi obyvateli obce. (Tato usmiřovací funkce se patrně připojila k masopustním obchůzkám ve středověku.) Dnes již jsou tyto kritiky postaveny na zcela jiném základu, nemají závazný význam a posunují se více do žertovné roviny.

„Dnes nastává nám presmutná chvíla, chvíla lúčeňá sa s našu převelice vzácnú, predobru spolupracovnicu, nám drahú basu. Prestalo už škrehotání huslí, kňučání klarinetu, trýskání cimbálu a bručání base. Nastává nám púst od šeckých pitek.

Dnes máme šeci slze v očách a spomínáme si na chvíle prežitú v tvojej spoločnosti.

Dnes sa s tebe lúčime s hubokým zármutkem a skláňame sa k zemi lebo víme, žes už dávno pred Krista Pána narodením obveselovalaš šecky národy sveta a né jednoho lumpa zbavilas poslednú korunu.“

„Odpusť, baso, vedúcímu souboru Jurovi Š.,

že už druhý rok pochovávame basu miesto úterka už v sobotu,

a tak ušetříme jednu opicu."

„Odpusť, baso, odpusť obecní radě,

že nekupí Rychléj rotě, traktorek na odhrňání sněhu,

a tak padáme na hubu, když idem na koledu."

(Velká nad Veličkou, fašanek 2006)

Po úterním pochování basy nastává Popeleční středa, která zahajuje 40 denní postní období plné přípravy na Velikonoce, nejvýznamnější křesťanské svátky roku a díky jarní rovnodennosti také začátek vegetačního cyklu přírody. V tento den, na „Škaredů středu", se dříve na Hornácku konával obyčej zvaný „na hřebeň". Muži procházeli vesnicí volajíce na ženy: „Staré baby na hřebeň." Ty chodily po potoce a pokoušely se je stáhnout ohřebly do vody. V Kuželově a Hrubé Vrbce si tento obyčej pamatovali lidé ještě z počátku 20. století; v Javorníku a na Nové Lhotě zaznamenán nebyl. Za 1. světové války tento obyčej zanikl docela a nebyl nikdy obnoven. Jinak ale tato středa bývala skutečným začátkem půstu. Nekonal se již žádné zábavy a dokonce byly zakázány i besedy svobodných mládenců u galánek. Večer chodili po vsi představitelé obce a kontrolovali, zda u svobodných dívek není jejich milý.

Vyhodnocení terénního výzkumu

25. - 27. 2. 2006

Úsilí etnografů zachytit současný stav masopustní tradice v terénu se významnou měrou projevilo také v činnosti Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.[1] V rámci dokumentace tradiční lidové kultury - výroční obyčeje - byla v rozmezí let 2000 - 2001 uskutečněna rozsáhlá dotazníková akce, věnující se masopustním občůzkám v regionu Uherskobrodsko.[2] S kratší přestávkou se v dokumentaci pokračovalo, tentokrát s cílem zachytit současnou podobu masopustních neboli fašankových občůzek v oblasti Hornácka.[3] Terénní výzkum proběhl v období od 25. do 27. 2. 2006 v šesti vesnicích na Hornácku,[4] kde masopustní občůzky mají stále živou tradici. Výběr lokalit byl tak přirozeně dán. V ostatních hornáckých obcích[5] se letos „fašanek" neuskutečnil. Cílem naší sondy bylo v první řadě zjištění, jaké tradiční obyčeje a formy obřadního chování v období fašanku přetrvávají dodnes, v jaké podobě, a které naopak zanikly nebo stojí na počátku širšího uchycení. K získání komplexního náhledu na námi zkoumaný fenomén nás zajímaly i takové jevy, jakými jsou repertoár písní zpívaných a hraných při zastávkách fašankového průvodu v jednotlivých domech, či výběr a podoba obřadních tanců.

Podkladem pro získání informací o současných názorech na podobu masopustních občůzek byl terénní výzkum, do něhož se zapojili převážně prostřednictvím exploračních dotazníků vybraní respondenti, respektive účastníci samotné fašankové občůzky, z výše uvedených lokalit na Hornácku. Součástí hloubkového šetření se staly kromě samotné dotazníkové akce, také další národopisné techniky zkoumání, jako přímé pozorování, hloubkové rozhovory či obsáhlá video a fotodokumentace v námi sledovaných oblastech.

Dotazníkové šetření se skládá ze dvou typů dotazníků, jež se liší souborem kladených otázek a cílovou skupinou dotazovaných. Konkrétně jsme je rozlišili na *dotazník typu 1* (16 otázek určených pro respondenty) a *dotazník typu 2* (6 otázek určených pro tazatele).[\[6\]](#)

Celkem bylo vyplněno 6 dotazníků v následujících obcích:

Sobota 25. 2. 2006

- *Malá Vrbka* v počtu 1 kusu typu 1 (návrtnost byla 100 %) a 1 kus typu 2 (návrtnost byla taktéž 100 %).

- *Javorník* v počtu 1 kusu typu 1 (návrtnost byla 100 %) a 1 kus typu 2 (návrtnost byla taktéž 100 %).

Neděle 26. 2. 2006

- *Velká nad Veličkou* v počtu 2 kusu typu 1 (návrtnost byla 100 %) a 2 kus typu 2 (návrtnost byla taktéž 100 %).[\[7\]](#)

- *Hrubá Vrbka* v počtu 1 kusu typu 1 (návrtnost byla 100 %) a 1 kus typu 2 (návrtnost byla taktéž 100 %).

- *Lipov* v počtu 1 kusu typu 1 (návrtnost byla 100 %) a 1 kus typu 2 (návrtnost byla 100 %).

Pondělí 27. 2. 2006

- *Velká nad Veličkou* v počtu 1 kusu typu 1 (návrtnost byla 100 %) a 1 kus typu 2 (návrtnost byla 100 %).

Do výzkumného souboru jsme zapojili dotazované podle dvou parametrů :

a) muž

b) účastník fašankové občůzky

Výsledky dotazníkové akce potvrdily existenci masopustní občůzky (u 100% případů) a stejné procento z dotázaných uvedlo jako název tohoto výročního obyčeje *fašanek* a členy občůzky označili za „*fašankáře*“. Zajímavým zjištěním byly odpovědi na otázku *Proč se koná fašanek v tomto termínu?* Všichni respondenti znali správnou odpověď a termín jeho konání zdůvodňovali z hlediska církevního roku nejčastěji jako *začátek půstu* (Javorník, Velká nad Veličkou - skupina dospívajících chlapců, Hrubá Vrbka a Lipov), ale také jako *náboženský svátek před Popeleční středou (Malá Vrbka)* či *40 dnů půstu před Velikonocemi* (Velká nad Veličkou - skupina dospělých).

Forma současných masopustních obyčejů na Hornácku vychází z její tradiční podoby, jejíž výsledkem je prolínání jejich starších složek s jejich nejnovější vrstvou výrazně formující průběh občůzek v posledních několika letech. Základem zdejší masopustní tradice je konání občůzky. Ta se koná v sobotu v Malé Vrbce a Javorníku, v neděli ve Velké nad Veličkou (2 skupiny), Lipově a Hrubé Vrbce, v pondělí opět ve Velké nad Veličkou[\[8\]](#) a v úterý se nechodí. Novodobým prvkem je tedy posun v datu jejího konání, což svědčí o přerušení

návaznosti na původní funkce oslav konce masopustu. Z masopustního pondělí a úterý, kdy se chodávalo dříve, se občůzky v drtivé většině přesouvají na předcházející dny pracovního klidu.

Z analýzy dotazníkového šetření je rovněž zřejmé, že v obcích Hrubá Vrbka, Lipov a Velká nad Veličkou masopustní tradice nebyla přerušena, na rozdíl od Javorníku a Malé Vrbky, kde se podařilo fašankové občůzky po letech opět obnovit. Spolu s těmito fakty se nabízí otázka jejich organizace. Iničiátory jsou buď folklorní soubory (50 %) nebo jednotlivci (50 %). Ve Velké nad Veličkou organizuje občůzky dospělých Národopisný soubor Velička a dětské skupiny (3 - 4 chlapci kolem 12 let) Jan Minks, v Hrubé Vrbce podobně jako v Javorníku Mužský soubor, zatímco v Lipově je jejich iničiátorem primáš Petr Galečka a v Malé Vrbce folklorní nadšenec Karel Zykmond původem z Chomutova.

Výsledky výzkumu prokázaly rovněž nové tendence, projevující se u samotné fašankové občůzky. Ta se na rozdíl od té tradiční, kdy se vynechání některého z domu považovalo za hrubé porušení sousedského soužití a osobní prestiže, neliší pouze navštěvováním vybraných rodin známých, příbuzných či příznivců folkloru (100% z dotázaných), ale i zastávkami v pohostinství (42,9 %), obecních úřadech (28,6 %), soukromých firmách (28,6 %), školkách či lékáře (14,3 %).

Jedním z charakteristických rysů novodobé masopustní tradice je absence maškar. Překvapivé bylo zjištění stavu obecného povědomí o existenci masek, které zde dříve tvořily součást masopustní tradice. Ze šesti zkoumaných lokalit nám pouze jeden z dotázaných členů občůzky v Javorníku uvedl fakt, že ještě před 40 lety chodíval v obci průvod maškar. Ostatní respondenti však toto tvrzení nepotvrdili.

Fašankové občůzky se i v současné době účastní svobodní mládenci, ženatí muži, muzikanti převlečení do krojů. Navštěvují předem vybrané domy, žertováním a tancem navazují intenzivnější kontakty s domácími (Javorník, Velká nad Veličkou), jsou pohoštěni a nakonec obdarováni. Oslabování zdejší tradice lze vidět také na příkladu účasti ženy,^[9] na masopustní občůzce, jež byla dříve výlučnou záležitostí mužské chasy. Kromě krojovaných členů fašankového průvodu lze v něm dnes spatřit taktéž osoby v civilu, jak tomu bylo letos v Malé Vrbce (1 člen), Hrubé Vrbce (1 člen) a ve Velké nad Veličkou (8 členů). Především v posledně zmiňované obci se stal fašanek v předchozích letech lákadlem pro novináře, profesionální fotografy či obdivovatele hornáckého folkloru, kteří se tak stávají „netradičními“ pasivními účastníky občůzky. Jednotlivé fašankové průvody nabývají různého počtu aktivních členů. Nejpočetnější občůzka se letos konala v Lipově (15 účastníků). Stabilní součástí fašankových návštěv je i dnes, stejně jako kdysi, hudba a zpěv, v Javorníku nechybí ani společný tanec s domácími děvčaty. Jednotliví „fašankáři“ proto zastávají role muzikanta, zpěváka, nebo tanečníka. Výjimkou není ani nabírání více rolí najednou. Jeden z občůzkářů je pověřen nošením rekvizit. V námi zkoumaných lokalitách to je proutěný košík přichystaný na dary, které „fašankáři“ dostávají v navštívených domech a šable nejčastěji kovová, ve Velké nad Veličkou dřevěná. Tu lze dnes považovat za náznakovou formu dřívějšího masopustního práva, jež nosili hlavní obřadníci - vážené osoby. Šable byla znakem jejich funkce, která je opravňovala řídit občůzku a vybírat peníze či naturálie. Obdobně je tomu i v současnosti jen s tím rozdílem, že uvedené rekvizity nenosí hlavní - všeobecně vážený člen obce. Při letošním výzkumu jsme zaznamenali, že na ni ve všech obcích napichovali domácí jednotlivých navštívených domů slaninu.

V hornáckých obcích je při masopustní obchůzce typický doprovod hudecké muziky. Při letošním výzkumu doprovázela fašankový průvod ve všech sledovaných lokalitách, nejčastěji v nástrojovém složení variabilního počtu: housle, basa, klarinet. Pouze v Javorníku se uvedené uskupení rozrostlo navíc o harmoniku. Doprovodná hudba přirozeně ovlivňuje také zpěvní repertoár. Hrají se především „sedlácké“, jejichž výběr je v mnoha případech cíleně zaměřen na konkrétní navštívené obyvatele domu.

Po skončení jednotlivých obchůzek se v žádné z obcí nepořádá taneční zábava, zato se však každý den „fašankáře“ scházívali na malé občerstvení v místní hospodě (Velká nad Veličkou). Organizovaná zábava se konala v pátek 24. 2. 2006 v Kuželově za účasti CM Lipky z Ostravy a místních muzikantů a v sobotu 25. 2. 2006 ve Velké nad Veličkou, kde jejími pořadateli byli Národopisný soubor Velička a Obec Velká nad Veličkou. Kulturní program začal symbolickou fašankovou obchůzkou po sále. Během večera hrály k poslechu jednotlivé hornácké cimbálové muziky a vyvrcholením zábavy po půlnoci se stalo pochováání basy - parodující scénka symbolického ukončení masopustu, jež se koná pouze ve Velké nad Veličkou. Ještě roku 2004 se „pochovávalo“ v masopustní úterý. Od té doby se basa pochovává v sobotu, tedy ještě před fašankovými obchůzkami, jež jsou spjaty s bujarým veselím. Za zrušením úterního termínu stojí především nízká návštěvnost taneční zábavy a s tím související finanční ztráty, což však ve svém důsledku způsobuje ztrátu návaznosti na tradici a narušení smyslu samotných masopustních obyčejů.

Výsledky terénního výzkumu potvrdily zánik původního symbolického a magického významu masopustu a jeho převažující zábavnou funkci. Toto tvrzení dokládají také konkrétní reakce dotázaných respondentů na otázku: „*Co pro Vás osobně znamená udržení tohoto obyčeje?*“ Nejčastěji uváděné odpovědi jsou typu: *odpočinek od manželky, pobavení při spontánní uvolněné atmosféře či vytržení z koloběhu*. Na základě provedeného hloubkového šetření lze však konstatovat, že s oslabením jakéhokoliv obyčejového prvku fašankových obchůzek dochází nutně ke změně obyčeje, tedy i ke změně jeho současné podoby. I přesto si dovoluujeme vyslovit tvrzení, že masopustní tradice ve sledovaných lokalitách na Hornácku má i dnes stále svou životnost, o čemž svědčí také počet realizovaných obchůzek. Z devíti hornáckých obcí se fašanek v letošním roce slavil v šesti z nich.

Mgr. Jana Lešťanská
Mgr. Magdalena Petříková